

Els socialistes i els comunistes davant la qüestió nacional catalana: del 1888 als temps recents

Albert Balcells*
Institut d'Estudis Catalans

Rebut 18 novembre 2022 · Acceptat 20 desembre 2022

RESUM

Durant el primer terç del segle xx els socialistes no tingueren un posicionament positiu envers la reivindicació catalana d'autonomia, i la dependència de la directiva socialista a Madrid dificultà la seva expansió a Catalunya, on l'anarcosindicalisme predominà fins al 1936. Després de la unificació de socialistes i comunistes a Catalunya en començar la Guerra Civil, el partit unificat i la seva sindical esdevingueren una força central fins a la desfeta republicana de 1939. Després del règim franquista el socialisme esdevingué una força important a Catalunya fins a la seva arribada al govern de la Generalitat el 2003 i contribuï a la recatalanització del país.

PARAULES CLAU: socialistes, comunistes, marxisme, qüestió nacional catalana

El particularisme català en forma de patriotisme defensiu contra l'acció descatalanitzadora de l'Estat espanyol tingué manifestacions clarament anticentralistes des dels anys quaranta del segle XIX. Entre 1868 i 1873 fou interpretat pel federalisme republicà. Abans de finalitzar la centúria es difonia la definició de Catalunya com a nació o com a nacionalitat i això fou abans de la desfeta colonial espanyola de 1898 amb la pèrdua de Cuba, Puerto Rico i les Filipines i abans de la victòria electoral, a Barcelona, el 1901, del primer partit polític catalanista: la Lliga Regionalista de Catalunya.

Al costat de la primera commemoració del Primer de Maig, el 1890, en demanda de la jornada de vuit hores, cal tenir present el locaut declarat el mateix any pels industrials tèxtils del Llobregat contra el sindicat reformista Les Tres Classes de Vapor, l'agitació dels pagesos rabassaires arran de les conseqüències socials de la destrucció de les vinyes per la plaga de la fil·loxera i, finalment, les bombes anarquistes a Barcelona de 1893 a 1896, amb la gran repressió de 1897.

FEBLESA SOCIALISTA I OPOSICIÓ AL NACIONALISME CATALÀ

La central sindical socialista Unió General de Treballadors es fundà el 1888 a Barcelona, on residí inicialment la seva direcció. El mateix any i a la mateixa ciutat es refundà el PSOE, però el socialisme tingué poc desenvolupa-

ment a Catalunya malgrat que s'hi concentrava el principal nucli obrer industrial d'Espanya i que aquest fet, en teoria, hi hauria d'haver afavorit el socialisme. La directiva del PSOE estigué sempre a Madrid i, atesa l'estreta dependència de la sindical envers el partit, no pot estranyar que la directiva de la UGT s'acabés traslladant també a la capital del regne el 1899.¹ El fet equivalia a un implícit reconeixement del fracàs socialista a Catalunya i alhora resultà una de les causes de la seva feblesa a la regió durant els tres primers decennis del segle xx, un fet que limità, de retruc, la potència del socialisme a escala espanyola.¹

La convicció majoritària entre els obrers catalans que els sindicats havien de ser independents de tots els partits va jugar en contra de la UGT, igual que la centralització del socialisme a Madrid, atès que la seva identificació amb el centralisme estatal era malvista per molts obrers a Catalunya, fins i tot pels no identificats amb els partits catalanistes. Quan Miguel de Unamuno preguntà a un obrer català quina era la causa que el socialisme fos feble a Catalunya, l'obrer li respongué: «Perquè ens ve de Madrid.»

Cal afegir que en utilitzar contra el nacionalisme català el justificant de l'internacionalisme, el PSOE no feia més que seguir les pautes de la major part dels socialistes europeus dins de la Segona Internacional.²

El PSOE mantingué fins al 1910 una incompatibilitat amb els republicans de tota mena, i ho feu en nom d'un maximalisme obrerista que no impedia que mantingués una moderació remarcable en la pràctica pel que fa a la conflictivitat social. El 1907, la col·laboració destacada de socialistes catalans en la constitució d'una sindical unitària i plural a Barcelona, la Solidaritat Obrera, semblà, per

* Adreça de contacte: Albert Balcells. E-mail: ABalcells@iec.cat

un moment, que permetia superar l'aïllament socialista.³ Però després de la Setmana Tràgica de juliol del 1909 l'anarcosindicalisme convertí Solidaritat Obrera, fins aleshores limitada a Catalunya, en Confederació Nacional del Treball, amb un àmbit que comprenia tot Espanya i, per tant, en rivalitat amb la UGT, de manera que els socialistes se n'hagueren de retirar.

El PSOE, el 1910, deixà de banda la seva incompatibilitat amb els republicans per formar amb ells una coalició electoral: la Conjunció Republicanosocialista, gràcies a la qual el PSOE tingué el seu primer diputat al Congrés: Pablo Iglesias Posse, en un moment en què a França i a Itàlia els socialistes disposaven ja d'una minoria parlamentària considerable. Poc després, el PSOE donà suport a l'ingrés de la Unió Federal Nacionalista Republicana —l'esquerra catalanista unificada— a la Conjunció Republicanosocialista, un ingrés que es produí immediatament després d'haver aconseguit l'expulsió del Partit Republicà Radical de Lerroux de la mateixa Conjunció, i el Partit Radical, amb una força considerable a Barcelona, era unionista i anticatalanista.⁴

CONTACTES ENTRE EL SOCIALISME I EL CATALANISME

Però la desintegració del partit catalanista republicà després del fracàs de la seva aliança electoral del 1914 amb el Partit Radical, que havia estat el seu rival fins a aquell moment, creà un buit a l'ala esquerra del catalanisme polític. Davant del risc que el catalanisme quedés monopolitzat per la Lliga Regionalista i que això n'allunyés el poble treballador, Domènec Martí i Julià, president de la Unió Catalanista des del 1903, tractà d'omplir el buit amb la conversió d'aquesta entitat unitària i apolítica nascuda el 1892 en un partit socialdemòcrata catalanista, i ho intentà el 1916, sense èxit.⁵

Mirà de fer-ho sense cap contacte amb la tesi que Lenin introduí en el programa bolxevic el 1912 en el sentit que el socialisme revolucionari havia de donar suport a l'emancipació de les nacionalitats sotmeses i reconèixer el seu dret a l'autodeterminació, incloent-hi la separació. Martí i Julià tingué com a principals col·laboradors Manuel Serra i Moret i Antoni Rovira i Virgili. Martí i Julià va defensar que el socialisme no podia fer-se còmplice de l'opressió de cap nacionalitat i va declarar que l'internacionalisme autèntic i conseqüent exigia l'emancipació de les nacionalitats oprimides per tal d'assolir la igualtat entre nacions, única base de la pau mundial contra tot imperialisme. Aquest intent de constituir un partit socialista dins del moviment nacional català fracassà per la inèrcia apolítica de la Unió Catalanista, que ja era aleshores una entitat inoperant.

Lenin i els bolxevics subordinaven les reivindicacions de les nacionalitats sotmeses a les oportunitats revolucionàries del proletariat, en nom del qual parlava l'únic partit obrer considerat vàlid. Aquest havia d'estar organitzat a

escala de tot l'Estat i no per nacionalitats en un estat plurinacional com el rus. La consigna leninista que el partit obrer ha de combatre el nacionalisme de la pròpia burgesia per fraternitat amb els obrers de les altres nacionalitats, era recomanable en el cas de dos estats hostils com França i Alemanya el 1913, però és equívoc a l'interior d'un estat en què una nacionalitat domina les altres i pot resultar que equivalgui objectivament al suport a la nació dominant en nom de l'internacionalisme proletari en el cas d'una nacionalitat dominada. Tampoc es veié aleshores que les organitzacions obreres d'Espanya fessin campanya a favor dels drets d'una nacionalitat com la catalana ni tampoc que haguessin preparat els obrers espanyols traslladats a Catalunya per a sumar-se a les reivindicacions nacionals catalanes i no ser un aliat passiu de la dominació, que és una de les bases del poder de la mateixa burgesia espanyola. Andreu Nin sintetitzava així aquesta contradicció el 1935: «Quants pseudointernacionalistes del nostre país adopten una actitud hostil enfront del problema català en nom d'un internacionalisme que, pràcticament, significa l'hegemonia de la nació castellana damunt les altres!»⁶

A partir del 1914, la constitució de la Mancomunitat com a federació de les quatre diputacions provincials refermà la consciència nacional catalana. Al mateix temps, dins de la Federació Catalana del PSOE es formulà la demanda que el partit adoptés una estructura descentralitzada i que es declarés favorable a l'autonomia de Catalunya.⁷ El reusenc Josep Recasens i Mercadé promogué aquest corrent el 1916.⁸ Aquest inici de canvi d'orientació va atreure al PSOE Manuel Serra i Moret, Rafael Campalans (director de l'Escola del Treball), Andreu Nin, Ramon Pla i Armengol i altres antics militants del nacionalisme republicà, que promogueren el gir autonomista del socialisme.

El novembre del 1918, tot just acabada la Primera Guerra Mundial amb la independència d'un seguit de nacionalitats europees, el PSOE inclogué en el seu programa la consecució d'una «Confederació republicana de les nacionalitats ibèriques». I al mateix temps els cinc diputats de la petita minoria socialista al Congrés espanyol donaren suport al projecte d'Estatut de Catalunya, fruit de la campanya autonomista catalana que tingué lloc a finals del 1918 i començament del 1919. En canvi, la CNT declarà la seva inhibició escèptica envers la campanya i criticà que rebés el suport socialista. La campanya autonomista s'estavellà amb la negativa de la majoria monàrquica al Congrés espanyol el gener del 1919 i fou eclipsada per la vaga de La Canadencia a Barcelona, fet que inaugurà un cicle de duríssima conflictivitat social a Catalunya fins al 1923.

LA UNIÓ SOCIALISTA DE CATALUNYA I LA DIVISIÓ DELS SOCIALISTES CATALANS

Després del 1919 quedà oblidat el gir favorable del PSOE vers l'autonomia catalana. Es constata que no compor-

tava de moment cap progrés ni electoral ni sindical per als socialistes a Catalunya. Eren els anys de la degeneració de la lluita de classes pel pistolisme a Barcelona i altres ciutats catalanes. Al mateix temps es produí l'afebliment del socialisme espanyol a causa de l'escissió comunista el 1921, i tot plegat comportà un replegament defensiu del PSOE i el retorn a la vella tesi de la incompatibilitat entre socialisme i catalanisme per boca d'Antoni Fabra Ribas el 1923.⁹ Aleshores, Manuel Serra i Moret, Rafael Campalans, Gabriel Alomar i altres crearen la Unió Socialista de Catalunya, el juliol del 1923, i van treure el setmanari *Justícia Social*, el primer periòdic socialista en llengua catalana. Comptaren amb la simpatia de militants antics del PSOE com Josep Comaposada i difongueren la idea que només un socialisme orgànicament autònom i políticament autonomista podia superar la seva feblesa crònica a Catalunya.¹⁰ Al mateix temps promovien un front obrer que topà amb l'apoliticisme inflexible dels anarcosindicalistes i amb el replegament del PSOE.¹¹

Serra i Moret i els seus companys de la USC no volien ser considerats nacionalistes perquè això a la resta d'Europa s'associava amb la dreta. Però Antoni Rovira i Virgili, des del diari *La Publicitat*, el 28 de maig de 1923 respongué: «Per a nosaltres el nacionalisme és la tendència que proclama el dret de tota nació a tenir el seu estat i a organitzar lliurement la seva vida pròpia. En aquest sentit són també nacionalistes els socialistes catalans. No hi fa res que no vulguin dir-ho.»

Cal recordar que, sis anys abans, la revolució bolxevic a Rússia havia desvetllat a Catalunya tal entusiasme que la CNT s'havia adherit a la Internacional Comunista de Moscou a finals del 1919. El setembre del 1920, Francesc Layret i Lluís Companys aconseguiren que també s'hi adherís el Partit Republicà Català. Aquest acord restà en no-res. La CNT trencà amb la Internacional Comunista el 1922 després de sentir l'informe d'Àngel Pestaña que havia estat enviat a Moscou.

Però, així i tot, no s'esvai el prestigi del model soviètic, el primer país en què un partit obrer revolucionari havia pres el poder.¹² Allí semblava haver-se donat solució a les reivindicacions nacionals dins de l'antic Imperi rus amb la constitució de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques, que reconeixia el dret d'autodeterminació de cada una d'elles fins a la separació.

Sobre aquesta base, Francesc Macià viatjà a Moscou el 1925 per a demanar —sense èxit— l'ajuda comunista per a la seva penetració guerrillera a Catalunya per Prats de Molló contra la dictadura de Primo de Rivera el novembre del 1926, una aventura que va ser frustrada per la Policia francesa. Als anys vint i trenta, fins i tot observadors conservadors com Josep Pla o Ferran Valls i Taberner, o catalanistes republicans no comunistes com Carles Pi i Sunyer i Antoni Rovira i Virgili, creien que a l'URSS s'havia resolt la qüestió de les nacionalitats.

Semblant admiració compartia Andreu Nin en el seu llibre *Els moviments d'emancipació nacional*, publicat a Barcelona el 1935, i això que Nin era un comunista dissi-

dent que havia hagut de sortir de Rússia el 1930 a causa de seguir les tesis de Trotski enfront de les de Stalin. Andreu Nin, com a dirigent que havia estat a Moscou de la Internacional Sindical Roja, no podia ignorar que l'autogovern de les repúbliques de la Unió Soviètica amb el dret teòric d'autodeterminació, havia estat desvirtuat a la pràctica amb fets com la invasió russa de Geòrgia el 1921 i la d'Ucraïna, sotmesa a partir del 1928 a la russificació. El centralisme del partit únic, que havia culminat amb l'autocràcia de Stalin, estava en contradicció amb l'autogovern de les repúbliques soviètiques. En el pensament de Lenin l'exercici del dret d'autodeterminació nacional estava subordinat en cada cas al benefici que pogués reportar a la revolució comunista. Allí on no era així, havia de ser rebutjat com a instrument de la reacció i del nacionalisme burgès.

Seguint les tesis de Lenin, enunciades el 1913, per al bolxevisme a Rússia, Andreu Nin prescrivia el 1935 que el partit revolucionari havia de romandre únic per a tot l'Estat i no havia d'organitzar-se per nacionalitats.¹³ Tant el Bloc Obrer i Camperol de Joaquim Maurín i Jordi Arquer, constituït el març del 1931 per disconformitat estratègica amb el PCE, com l'Esquerra Comunista d'Espanya, el nucli trotskista dirigit per Andreu Nin, pretenien abastar tot l'àmbit espanyol malgrat tenir la gran majoria dels seus afiliats i la direcció a Catalunya.¹⁴ També volia abastar tot Espanya el Partit Obrer d'Unificació Marxista, el POUM, resultat de la unió del BOC i l'EC el novembre del 1935. El seu suport era total a les reivindicacions nacionals catalanes, considerades un factor revolucionari de desestabilització de l'Estat oligàrquic espanyol, tal com, abans i durant la revolució bolxevic, havia declarat Lenin respecte a les nacionalitats sotmeses a l'Imperi tsarista.¹⁵

Tornem, però, al 1923. La USC no havia volgut arribar a una escissió del PSOE, però acabà expulsada, tant a causa del centralisme que prevalia dins del socialisme espanyol com per l'acomodació d'aquest a la dictadura de Primo de Rivera, una posició completament inacceptable per als socialistes catalanistes. La USC deixà de funcionar el 1926.¹⁶ Una part dels seus seguidors s'havien reintegrat a la disciplina del PSOE. Però de poc li serví al socialisme espanyol el seu oportunisme en aquells anys. A Catalunya, el PSOE no guanyà afiliats a la segona meitat dels anys vint i la UGT no va aconseguir ocupar el buit deixat temporalment per la CNT, de manera que, acabada la dictadura el 1930, aquesta central recuperà l'hegemonia sindical a Catalunya.

ELS ANYS DE LA REPÚBLICA I ELS INTENTS D'UNIFICACIÓ DEL SOCIALISME A CATALUNYA

A les eleccions del 14 d'abril de 1931, la Unió Socialista de Catalunya, reorganitzada, anà en coalició amb Esquerra Republicana de Catalunya, que es va convertir en el partit hegemònic al Principat durant el quinquenni republicà. Amb el manteniment d'aquesta coalició, la USC aconse-

guí una representació parlamentària i una presència als governs de la Generalitat molt superior a la que li hauria correspost pels seus efectius si hagués anat sola. Però la contrapartida era una satel·lització respecte al partit dominant, del qual es diferenciava poc als ulls dels electors.

El PSOE, convertit en la principal minoria parlamentària a les Corts constituents del primer bienni republicà de 1931-1933 i present per primera vegada al Govern espanyol, adoptà una postura poc favorable a l'autonomia catalana, s'oposà amb altres republicans al traspàs de l'ensenyament a la Generalitat, si bé acabà votant l'Estatut, el setembre del 1932, però alentí i restringí durant el 1933 la transferència de recursos fiscals al Govern català.

Malgrat tot, el 1933, la USC i la Federació Catalana del PSOE acordaren una fusió, amb predomini de la primera, però vinculant el partit unificat català al partit espanyol. Aquesta unificació fou frustrada finalment des de Madrid i des de Barcelona el 1934. La UGT a Catalunya romangué sota la direcció dels qui es mantingueren dins del PSOE, però amb uns efectius molt modestos en comparació amb la CNT. A escala espanyola era molt petit el pes dels efectius catalans dins de la UGT, que havia crescut molt des del 1931.

L'Aliança Obrera, de la qual formà part la Federació Catalana del PSOE, secundà la proclamació de l'Estat Català dins de la República Federal Espanyola feta pel president de la Generalitat Lluís Companys, el 6 d'octubre de 1934, contra l'entrada de la dreta catòlica reaccionària en un govern presidit per Alejandro Lerroux i contra la involució que representava l'anul·lació de la Llei de contractes de conreu del Parlament català favorable als pagesos rabassaires, parcers de vinyes. Darrerament s'ha tendit a oblidar deliberadament que la insurrecció de Companys no fou un acte separatista, sinó que enllaçava amb la vaga general revolucionària dels socialistes espanyols contra una situació que es considerava perillosa per a la República en el context de la pujada dels feixismes a Europa. Mesos abans, el gener del 1934, Indalecio Prieto, anteriorment desfavorable a l'autonomia catalana, havia qualificat la Catalunya autònoma com el bastió de la República contra el perill que aquesta corria.

Els socialistes i els comunistes —aquests darrers encara pocs a Espanya— formaren part del Front Popular i amb la victòria electoral d'aquest, el febrer del 1936, Catalunya recuperà l'autonomia i Companys i els seus consellers sortiren de presidí i tornaren a la Generalitat.

La tesi de les tres etapes de la història del catalanisme polític, que començà a formular Joaquim Maurín al periòdic *La Batalla* el 1931, fou adoptada i desenvolupada pels comunistes. En una primera etapa, durant la Monarquia, la burgesia —políticament identificada amb la Lliga Regionalista— havia dominat el moviment nacional català, però havia acabat claudicant davant la por del moviment obrer. En una segona etapa, l'Esquerra Republicana —identificada per Maurín amb la petita burgesia— havia pres la direcció del moviment nacional català, però la seva impotència quedava demostrada per la claudicació del 17

d'abril de 1931 i per l'ensulsiada del 6 d'octubre de 1934 i aleshores es veia que només la classe obrera, guiada pel partit revolucionari que era la seva avantguarda, podia donar satisfacció a la demanda d'emancipació nacional catalana i ho faria al mateix temps que imposava la revolució social, tant obrera com camperola. Primer proclamaria la República Catalana, que, a continuació, en solidaritat amb el proletariat revolucionari espanyol, passaria a constituir la Unió de Repúbliques Socialistes Ibèriques.

Però això exigia l'existència d'un fort partit marxista, inexistent a Catalunya a causa de la fragmentació extrema de l'espai socialista i comunista, una fragmentació que augmentava les dificultats per a obrir-se pas entre el predomini electoral d'ERC per un costat i el predomini sindical de la CNT per un altre. S'imposava una unificació que els dogmatismes de l'època no facilitaven. Primer, el BOC i EC s'unificaren en el POUM el novembre del 1935. Més lentament, les altres organitzacions socialistes i comunistes negociaren la seva unificació, que resultà molt facilitada pel gir en favor dels fronts populars que decidí la Internacional Comunista, alarmada amb raó per la progressió feixista a Europa arran de la conquesta del poder per Hitler el 1933 a Alemanya i l'amenaça que això suposava per a l'URSS. S'imposava el reconeixement del desastre que havia representat l'anterior estratègia comunista de «classe contra classe» i del combat dels comunistes contra els socialdemòcrates titllats de «socialtraïdors». Ara a Espanya, com a França, els comunistes passaven a defensar els fronts populars contra el feixisme, de manera que no sols anaven en coalició amb els socialistes, sinó també amb les esquerres democràtiques que fins aleshores havien estat adjectivades despectivament d'esquerres burgeses.

Al mateix temps es volia promoure la reunificació política i sindical de comunistes i socialistes.¹⁷ Però això no suposava l'abandó del leninisme i la seva substitució pel pluralisme democràtic. Es trobaven en plena era estalinista, quan el comunisme continuava funcionant com un partit mundial amb directives que havien de seguir sense discussió els partits de cada nació. Existia una contradicció entre la defensa de la democràcia contra el feixisme a l'Europa occidental i l'exaltació de l'autocràcia de Stalin amb les successives purgues que, començades a Moscou l'agost del 1936, anaren liquidant gairebé tota la vella guàrdia bolxevic, incloent-hi, el 1937, fins i tot el cònsol soviètic Vladímir Antonov-Ovséienko, arribat a Barcelona la tardor del 1936.

UNIFICACIÓ DE SOCIALISTES I COMUNISTES A CATALUNYA EN EL CONTEXT DE LA GUERRA CIVIL

La primavera del 1936 es va gestar la formació del Partit Socialista Unificat de Catalunya, amb Joan Comorera com a secretari general, per fusió de la USC —el grup més nombrós—, el Partit Català Proletari, que procedia de l'antic Estat Català, la Federació Catalana del PSOE i el

minúscul Partit Comunista Català, que es veié potenciat pel fet que el nou partit unificat s'adherí a la Internacional Comunista, on fou acceptat. Es tractava d'un cas excepcional d'admissió d'un partit que no corresponia a un estat.¹⁸ La unificació es precipità quatre dies després de desencadenar-se la Guerra Civil espanyola en un context revolucionari que semblava afavorir l'hegemonia anarcosindicalista a Catalunya, però que, a continuació, també provocà el creixement de la UGT i del PSUC, fins a assolir unes dimensions que fins aleshores eren insòlites a Catalunya.¹⁹

Els membres del PSUC estaven orgullosos que un partit català, formalment independent, fos reconegut directament per la Internacional Comunista, però en realitat aquesta no el veia com a partit nacional català, sinó com l'anticipació modèlica de la desitjada unificació a escala espanyola del PCE i el PSOE, una unificació summament improbable i només aconseguida a nivell sindical de la UGT i de les joventuts socialista i comunista.²⁰ D'altra banda, en tant que la Internacional Comunista fixava l'estratègia de tots els partits membres, el PSUC havia de seguir la mateixa línia que el seu germà espanyol. A finals de setembre del 1936 es formà un govern de la Generalitat integrat per ERC, CNT-FAI, PSUC, POUM i Unió de Rabassaires.

La rivalitat amb el POUM pel mateix espai polític es veié agreujada per la denúncia que aquell feia dels processos de Moscou, una denúncia que podia semblar inoportuna, atès que l'URSS de Stalin era l'única potència amb què podia comptar la República Espanyola enfront de la important ajuda que el general Franco rebia de Hitler i Mussolini. El PSUC aconseguí l'exclusió d'Andreu Nin del Govern de la Generalitat el desembre del 1936. Els del POUM, tractats de traïdors trotskistes, temien acabar víctimes d'una liquidació similar a la que estaven imposant els processos de Moscou. Al començament de maig del 1937, a Barcelona, en la prova de força entre el PSUC i ERC d'un costat i els anarquistes de l'altre, el POUM es deixà arrossegar a la revolta i pagà els plats trencats. Fou posat fora de la llei i el seu líder, Andreu Nin, desaparegué assassinat. La CNT hagué de deixar el Govern de la República i el de la Generalitat, però conservà les seves altres posicions, encara que alguns anarquistes foren empresonats. El Govern de la Generalitat des d'aleshores fou un gabinet ERC-PSUC.

A partir de la intervenció del poder central republicà des de València en els fets de maig del 1937 i, sobretot, després del trasllat del Govern de la República a Barcelona l'octubre del 1937, el retrocés de l'autonomia catalana i l'increment de la influència comunista a la Policia i a l'Exèrcit anaren col·locant ERC en una posició cada vegada més incòmoda i l'agost del 1938 acabà retirant el ministre que la representava al Govern Negrín. Però el PSUC, en lloc de sumar-se a la protesta, refermà el suport al cap del Govern de la República. Negrín substituï el ministre dimissionari d'ERC, Jaume Aiguader, per un del PSUC, Josep Moix. Això posava en quarantena la lleialtat

del PSUC com a partit nacional català i justificava l'acusació de subordinació al PCE. El secretari general del PSUC, Joan Comorera, condemnava tota tendència separatista, però ni així es guanyava la confiança del PCE, atès que Togliatti no s'estava de titllar de nacionalista petitburgès el secretari general del PSUC en un dels seus informes a Moscou com a delegat de la Internacional Comunista.²¹

EL COMUNISME A CATALUNYA SOTA EL FRANQUISME

La desfeta i l'exili dels republicans catalans precediren només sis mesos el pacte germanosoviètic que suposà la llum verda de Stalin a Hitler per a envair Polònia i desencadenar la Segona Guerra Mundial. A canvi, l'URSS ocupà Estònia, Letònia i Lituània, juntament amb una part del territori de l'Estat polonès, i atacà Finlàndia.

El 1940 només restava dins el PSUC la tercera part dels membres del seu antic comitè central del 1936. Es produí la «desunificació» del partit unificat. Molts dels qui procedien de l'antiga USC seguiren Manuel Serra i Moret en la constitució del Moviment Socialista de Catalunya, juntament amb una part dels antics militants del POUM com Josep Rovira i Josep Pallach. L'MSC es fundà a Tolosa de Llenguadoc el 1945, acabada la Segona Guerra Mundial.²²

Amb la desfeta nazi-feixista, l'URSS assolí la condició de gran potència i el comunisme conquerí el poder a tota l'Europa oriental i a l'Alemanya de l'Est. En aquest nou context, el PSUC es va refer, però la guerra freda el mantingué aïllat força temps, alhora que tenia lloc, el 1949, l'expulsió del seu líder Joan Comorera per intentar defensar la independència del PSUC respecte del PCE a l'exili. Comorera fou acusat de nacionalisme burgès i de titisme. Cal tenir present que la Iugoslàvia de Tito era l'únic Estat comunista europeu no subordinat a l'URSS. Comorera fou la darrera víctima de la depuració que ell mateix havia començat el 1939 en funció de la imposició de l'ortodòxia estaliniana. Un cop garantida la dependència política del PSUC el 1949, no calia la dependència orgànica, i no fou imposada. Això hauria donat la raó, *a posteriori*, a Comorera, que morí al penal de Burgos el 1958, detingut i condemnat després d'haver tornat clandestinament a Catalunya. El PSUC continuà usant la llengua catalana en les seves publicacions.

El 1961, el PSUC edità a Mèxic, a càrrec de Nous Horitzons, un opuscle titulat *El problema nacional català*, completat amb una segona part publicada el 1966. Oferia una síntesi històrica interpretativa, però no diferia de les tesis de Maurín, sense esmentar-lo i amb una menció extemporània contra les maniobres escissionistes dels «aventurers trotskistes». La segona part d'*El problema nacional català* afirmava que si la burgesia havia pogut instrumentalitzar el moviment nacional català era perquè Catalunya era una nació. «Seria absurd de reduir el problema nacional català a un simple epifenomen de l'acció política —interessada, classista— de la burgesia catalana.» «Però tam-

bé ho seria de considerar el problema nacional català al marge de la lluita de classes.» Més aviat, deia, la burgesia «utilitza el sentiment nacional català com a plataforma dels seus interessos de classe». Però «l'experiència històrica del moviment nacional català demostra, al nostre entendre, que la burgesia petita i mitjana no són forces que puguin portar a la plena realització els objectius alliberadors». Al final, el PSUC, considerant-se l'avantguarda obrera, es postulava com «l'arma necessària per a assegurar la direcció del moviment nacional català i portar-lo —conjuntament amb totes les forces democràtiques del país— a la plena realització dels seus objectius, a l'exercici efectiu del dret d'autodeterminació en el marc d'una Espanya democràtica».

El determinisme servia per a mantenir la moral de la clandestinitat. La posició del PSUC envers la qüestió nacional catalana no es pot separar de la recerca d'un front antifranquista, que no era fàcil de compaginar amb la deslegitimació del nou catalanisme, que havia aparegut de manera notòria des de finals dels anys cinquanta.²³ Santiago Carrillo encara deia el 1962 que calia lluitar per arrencar de mans de la burgesia la bandera del nacionalisme. La segona part de l'assaig *El problema nacional català* contenia un apunt sobre la composició en part «al·lògena» de la classe obrera catalana, advertint que un plantejament nacionalista que ignorés la problemàtica social allunyava aquesta massa del moviment nacional català i la podia convertir en instrument inconscient de la reacció centralista. Era una observació pertinent. En poblacions com l'Hospitalet de Llobregat o Santa Coloma de Gramenet, la majoria dels habitants no havien nascut a Catalunya.

El 1961, el PSUC condemnava la idea de Països Catalans com una reminiscència de l'imperialisme de la burgesia catalana, malgrat que la unitat del Principat, el País Valencià i les Illes Balears, els països de parla catalana, esdevingués un programa en alça en el transcurs dels anys seixanta dins dels cercles antifranquistes.

El 1967, Jordi Solé i Tura, que havia estat exclòs del PSUC el 1964, publicà *Catalanisme i revolució burgesa: La síntesi de Prat de la Riba*, un llibre que desencadenà una polèmica al voltant de la seva tesi, segons la qual la història del nacionalisme català és la història d'una revolució burgesa frustrada.²⁴ Cal tenir present que provocava indignació la desqualificació de l'autor de *La nacionalitat catalana* (1906), el llibre més famós de Prat de la Riba, quan encara era impossible la seva reedició a l'Espanya franquista. La revolució burgesa havia tingut lloc entre el 1837 i el 1840, encara que la burgesia catalana hi hagués ocupat un lloc subordinat i perifèric. En lloc d'un capitalisme industrial autònom, com volia la burgesia catalana, s'hi implantà un capitalisme agrari i mercantil, subordinat al capital estranger.

Deu anys després, el 1977, Rafael Ribó, més tard secretari general del PSUC a partir del 1986, reconeixia que la major part de les anàlisis marxistes del fet nacional havien estat purament estratègiques i no se n'havia fet un apro-

fundiment dialèctic, alhora que el tema havia estat tractat com un fenomen extern al moviment revolucionari.²⁵

Dotze anys després de la incompleta desestalinització, encetada a l'URSS el 1956, tingué lloc l'ocupació militar soviètica de Txecoslovàquia el 1968 i això portà els comunistes italians i francesos, i els espanyols darrere seu, a abandonar el prosovietisme i adoptar l'eurocomunisme, que comportava acceptar el pluralisme polític i la via democràtica al poder, prenent nota dels canvis socials operats en els darrers decennis. Això li guanyà al PSUC moltes simpaties en els darrers anys del franquisme. Però l'eurocomunisme significava en realitat abandonar el leninisme i substituir-lo pel socialisme democràtic. Aquest canvi ideològic, al qual cal afegir el fet que, després de la mort de Franco, a Espanya no hi hagué ruptura democràtica, sinó transició —un fet sumat a la frustració electoral en veure que els socialistes avantatjaven els comunistes a partir del 1977—, motivà que el PSUC, que havia estat el partit principal de l'antifranquisme a Catalunya, entrés en un procés imparable de descomposició a partir del 1981. En un article publicat a *El País* el 21 de gener de 1981, Manuel Sacristán, que el 1978 havia abandonat el PSUC, interpretava la crisi d'aquest no sols com el rebuig per part dels militants obrers de l'eurocomunisme i dels acords de la Moncloa entre partits i sindicals, sinó com una revolta de classe contra un equip «de professionals de la palabra, a manos principalmente de obreros de la construcción del Vallés y del Bajo Llobregat». D'altra banda, la intervenció de Santiago Carrillo en favor del restabliment de la direcció eurocomunista al PSUC posava novament en qüestió la independència efectiva del partit català envers el PCE.

Uns anys més tard, el 1987, l'embolcall d'Iniciativa per Catalunya permeté al PSUC salvar el que va poder del naufragi. Però dos anys després el comunisme rebia un cop decisiu amb la caiguda del mur de Berlín, l'enfonsament del comunisme a l'Alemanya oriental, a la resta de l'Europa de l'Est i a la mateixa Unió Soviètica, que quedà dissolta el 1991 amb la separació de Rússia de les repúbliques bàltiques, Ucraïna i les repúbliques caucàsiques, posant en evidència la poca solidesa d'una unió que s'havia considerat segellada per la revolució socialista primer i després per la victòria sobre la invasió alemanya del 1941. També Iugoslàvia es desintegrà violentament a partir del 1991 i es constituí en sis repúbliques independents en el lloc de l'antiga república federal.

El 2016, Iniciativa per Catalunya es diluiria dins el conglomerat denominat Catalunya en Comú - Podem.

ELS SOCIALISTES CATALANS SOTA EL FRANQUISME

Cal ara tornar enrere trenta anys per analitzar l'evolució dels corrents socialistes a Catalunya sota el franquisme. Després de la caiguda del 1958, l'MSC restà afeblit i perdé dinamisme polític, mentre naixien noves organitzacions clandestines, sense lligams ni amb l'exili ni amb el passat.

Com en el cas de l'MSC, aquestes organitzacions eren també independents de la resta d'Espanya i alhora eren molt crítiques tant envers la socialdemocràcia europea com envers el model comunista de l'Est. Foren el Front Obrer de Catalunya, constituït com a partit el 1962, i la Força Socialista Federal, un grup format el 1964 per iniciativa d'alguns antics membres de CC (Comunitat Catalana).²⁶ En tots dos casos es registrà una precoç col·laboració d'ateus i de cristians progressistes, procedents de l'escoltisme i de les organitzacions de militants cristians com la JOC (Joventut Obrera Cristiana), en funció d'un antifranquisme influït també pel marxisme. Els referents adoptats pel FOC foren el federalisme i l'autogestió obrera que creien realitzats en una Iugoslàvia idealitzada malgrat el llibre de Milovan Djilas *La nova classe* (1957). El FOC estava menys preocupat per la qüestió catalana que l'MSC i l'FSF. Esperava que la revolució socialista comportaria la solució gairebé automàtica del problema nacional català. Les revolucions cubana i algeriana també tingueren la simpatia i l'admiració dels militants del FOC.

El FOC actuà intensament en l'àmbit laboral i contribuï, el 1964 a Barcelona, a la formació de Comissions Obreres, la direcció de les quals arribà a disputar al PSUC.²⁷ Però el FOC acabà immers en una espiral de radicalització esquerranista que causà la seva descomposició el 1969, un any després de la desintegració de l'FSF per motius similars.

El 1968 es feu evident la diferent posició del FOC envers el problema nacional català en comparació amb el PSUC. El PSUC s'adherí a la jornada de l'Onze de Setembre —la diada nacional de Catalunya, prohibida pel franquisme—, com ho havia fet ja el 1967, i en canvi el FOC rebutjà donar-hi suport perquè considerava obsolet «querer un nacionalismo catalán a base de reivindicaciones lingüísticas y culturales [que] era una empresa trasnochada y absurda», alhora que afegia: «No podemos convertirnos en más nacionalistas que la burguesía, para convertirnos en apéndices de los movimientos burgueses.»

A finals dels anys seixanta tingué lloc una proliferació de corpuscles esquerranistes, fomentada pel desconcert davant de la capacitat repressiva i continuista del franquisme tardà, demostrada amb l'estat d'excepció del 1969. L'extremisme d'alguns grups antifranquistes, que es creien leninistes, trotskistes i maoïstes, solia anar acompanyat de la indiferència envers les reivindicacions nacionals catalanes.²⁸

Però, en sentit contrari a la fragmentació, s'estava gestant un potent corrent unitari que, partint del moviment veïnal i de CCOO, donà lloc a l'Assemblea de Catalunya el 1971. Amb els seus tres punts de llibertat, amnistia i estatut d'autonomia, aquesta plataforma promogué l'associació del moviment obrer amb la recuperació de l'Estatut del 1932 com a primer pas vers l'autodeterminació catalana, amb l'afegit compensatori de la solidaritat amb els altres pobles d'Espanya.²⁹

L'Assemblea de Catalunya comptà no sols amb el PSUC i amb els socialistes de l'MSC, sinó també amb altres par-

tits clandestins nous com el Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans, nascut el 1969 com a escissió del Front Nacional de Catalunya.³⁰ El PSAN associava independentisme i marxisme-leninisme, alhora que la seva àrea nacional comprenia la totalitat dels Països Catalans: Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears i Pitiuses. La subsistència del mite de l'URSS era encara prou notable perquè Josep Ferrer, ideòleg del PSAN, digués el 1968 que la Unió Soviètica era un model de solució de la diversitat nacional, malgrat «alguns genocidis» i de la subsistència de l'imperialisme rus. El paràgraf es reproduiria en el llibre publicat per Ferrer el 1978.³¹ Nombrosos grups independentistes anirien naixent a partir del PSAN, que fou un dels orígens de Terra Lliure, la qual abandonà la lluita armada el 1991 i s'autodissolgué el 1995.³² Alguns antics membres de Terra Lliure ingressaren després a ERC.

EL PSC-PSOE I L'AUTONOMIA DE CATALUNYA

Però tornem enrere per tal de seguir el fil principal del socialisme català que ha arribat als nostres dies. El 1974 es constituï Convergència Socialista de Catalunya amb persones procedents de l'MSC, de l'antic FOC i d'altres sectors. Tenien el propòsit d'aixecar una confederació igualitària de partits socialistes a escala espanyola. També tenien el ferm propòsit de la recuperació de la Generalitat i del retorn del seu president a l'exili, Josep Tarradellas. El 1976 tingué lloc la constitució del Partit Socialista de Catalunya (Congrés) per a diferenciar-lo del Partit Socialista de Catalunya Reagrupament de Josep Pallach, que, a diferència dels altres socialistes, era enemic de tota col·laboració amb els comunistes ni que fos en nom de l'antifranquisme ni de la unitat de la lluita laboral en el si de CCOO. Aquesta discrepància havia dividit els socialistes de l'MSC des del 1966.³³

De cara a les primeres eleccions democràtiques, les de juny del 1976, el PSC Congrés i la Federació Catalana del PSOE establiren una coalició electoral que resultà ser la candidatura triomfadora a Catalunya, encara que no al conjunt d'Espanya. El 1978 es fusionaren en paritat el PSC i la Federació Catalana del PSOE incloent-hi la majoria de l'antic PSC Reagrupament.³⁴ Es constituï així el Partit dels Socialistes de Catalunya, que es considerava un partit federat amb el PSOE —degut a la seva entitat nacional catalana— i no una simple federació regional d'aquell. Aquesta identificació com a partit federat semblà confirmar-se el 1979, quan la directiva central del PSOE no donà suport als antics de la Federació Catalana, enfrontats amb la resta, que constituïa la majoria. Els socialistes catalanistes es consolidaren en la direcció del PSC-PSOE amb Joan Reventós. A canvi, els afiliats al partit unificat havien d'integrar-se a la UGT i no a CCOO, com havien fet fins aleshores molts dels procedents del PSC Congrés. El mateix any 1979 el socialisme espanyol abandonava el marxisme com a doctrina oficial i els socialistes catalans seguien el mateix camí de manera implícita.

Malgrat el seu catalanisme, el PSC, durant molts anys no aconseguí traslladar a les eleccions autonòmiques els bons resultats que obtenia a les eleccions generals i municipals a Catalunya. Contra pronòstic començà perdent, el 1980, les eleccions del primer Parlament de Catalunya, format en aplicació de l'Estatut d'autonomia del 1979.

L'any 1970, el 37 % de la població catalana havia nascut fora de Catalunya, i el 2005 era el 36 %. El PSC va contribuir decisivament a impedir que fossin portats a l'anticatalanisme els treballadors de la primera i segona generacions dels arribats a Catalunya des de la resta d'Espanya durant les grans migracions dels anys cinquanta i seixanta. El PSC volia fer realitat que a Catalunya hi hagués un sol poble. Això no obstant, els socialistes anaven perdent totes les eleccions al Parlament de Catalunya mentre guanyaven aquí les eleccions generals, i això denotava l'existència d'una abstenció diferencial a les autonòmiques per part d'una fracció de l'electorat socialista castellanoparlant de Catalunya.³⁵

Durant vint-i-tres anys es va consolidar un bipartidisme a Catalunya amb una majoria socialista a la ciutat de Barcelona i als municipis de la seva àrea metropolitana i a les ciutats industrials d'una banda, i, de l'altra, amb el control de la Generalitat per part del catalanisme centrista de Convergència Democràtica de Catalunya amb el seu aliat Unió Democràtica de Catalunya —democratacristians—, sota la direcció d'un president amb autoritat incontestable, Jordi Pujol, i amb majories absolutes al Parlament de Catalunya durant les legislatures dels anys 1984, 1988 i 1992. La creació d'una televisió i una ràdio públiques catalanes i l'ensenyament *del* català i *en* català a l'escola pública frenaren el procés de substitució lingüística de la població catalanoparlant i promogueren el coneixement de la llengua catalana entre la població castellanoparlant més jove.

La imatge nacional catalana del PSC es veié deteriorada per diverses causes. Primer, per la síndrome de la LOAPA, la llei d'harmonització del procés autonòmic, que els diputats del PSC votaren al Congrés a contracor el 1981, una llei limitadora del desplegament autonòmic a nivell espanyol; a continuació vingué la pèrdua del dret a tenir minoria parlamentària pròpia del PSC a les cambres legislatives espanyoles, i en tercer lloc es donà el fet que els governs del PSOE, malgrat tenir ministres catalans, impugnassin davant del Tribunal Constitucional lleis que els diputats del PSC havien votat al Parlament català, com la Llei de normalització lingüística del 1983.

Tot plegat contribuï a fer que el PSC no esdevingués fins al 2003 el primer partit en nombre de vots en unes eleccions autonòmiques catalanes. Però, en no obtenir en aquestes eleccions la majoria absoluta d'escons, Pasqual Maragall hagué de formar el primer govern tripartit de la Generalitat amb ERC i Iniciativa per Catalunya Verds.³⁶

Aleshores, aquest Govern impulsà la reforma de l'Estatut de Catalunya del 1979. Es tractava d'impedir en el futur que la capacitat autonòmica catalana fos retallada per lleis de bases del poder central i d'evitar la persistència del

dèficit fiscal desfavorable a Catalunya. Tot això reclamava que Catalunya fos reconeguda com a nació. Calia, en definitiva, superar les ambigüitats i insuficiències del pacte entre Catalunya i Espanya del temps de la Transició, un pacte que havia estat condicionat el 1978 per l'amenaça d'un cop militar com el que es portà a terme a Madrid i a València el febrer del 1981 i que tingué conseqüències malgrat haver fracassat.

El 2004, els socialistes espanyols recuperaven el govern de l'Estat i això feia esperar l'acceptació de la reforma de l'Estatut català pel legislatiu espanyol. El president del Govern Rodríguez Zapatero declarà: «Apoyaré el Estatuto que apruebe el Parlamento de Catalunya.» El projecte fou votat el 2005 per 120 diputats del Parlament de Catalunya, tots menys els quinze del Partit Popular. Però al Congrés espanyol la proposta catalana patí notables retallades: segons el socialista Alfonso Guerra, «le pasamos el cepillo». Malgrat tot, l'Estatut del 2006 fou finalment ratificat a Catalunya en referèndum pel 73 % dels votants amb una participació del 49 % del cens. El *no* fou aconsellat no sols pel PP, sinó també per ERC, perquè considerava inacceptables les restriccions que havia imposat la cambra legislativa espanyola. Malgrat tot, ERC tornà a formar part del segon govern tripartit presidit per José Montilla, que governà la Generalitat del 2006 al 2010. D'origen andalús i alcalde de Cornellà de Llobregat, Montilla representava el predomini dins del PSC-PSOE dels alcaldes dels municipis veïns de Barcelona, i havia esdevingut primer secretari del PSC-PSOE l'any 2000.

El PP impugnà davant del Tribunal Constitucional l'Estatut del 2006 i fou alterat substancialment per la sentència del 2010, que «va fer saltar pels aires el pacte polític de Catalunya dins d'Espanya» en paraules d'Antoni Castells, exconseller socialista d'Economia i Finances de la Generalitat.³⁷ A partir d'aleshores, Catalunya és l'única comunitat autònoma de l'Estat espanyol que té un estatut que no ha estat aprovat pels seus ciutadans i ciutadanes. El referèndum d'octubre del 2017 obtingué una participació del 43 % i dos milions de vots a favor de la independència, tot i haver estat prohibit pel Govern espanyol, que desencadenà una repressió amb suspensió temporal de l'autonomia catalana i condemnes de presó per a nou dirigents polítics i socials alhora que es produí l'exili del president de la Generalitat i d'alguns consellers del seu Govern.

El PSC sempre s'ha proclamat federalista per a resoldre el plet nacional català, però la federació només és possible si hi ha voluntat de pacte per les dues parts que s'han de federar. Fins ara a Espanya els fets han indicat que pràcticament no hi ha federals i la Constitució del 1978 no sols no és federal, sinó que tampoc pot portar a un sistema federal. A partir del 2010, l'independentisme català, fins aleshores molt minoritari, anà pujant fins al 47,8 % dels votants el 2015. Les conseqüències han estat negatives per al PSC. A les eleccions al Parlament de Catalunya del 2017, el PSC-PSOE resultà el quart partit amb només el

13,8 % dels vots i disset escons, molt lluny del 31 % dels vots i els quaranta-dos escons aconseguits pels socialistes catalans el 2003. Les eleccions catalanes de març del 2021 indicaren una recuperació dels socialistes, que fou la força amb més vots, però sense diputats suficients per a governar i, per tant, condemnat al paper de primer partit de l'oposició al govern independentista de coalició a la Generalitat de Catalunya. L'independentisme, malgrat les seves divisions i el cansament dels ciutadans, va aconseguir refermar-se i superar el 50 % dels vots per primer cop a les eleccions de març del 2021, però aquesta consulta també registrà una de les participacions més baixes en unes eleccions autonòmiques catalanes. Els dirigents polítics i socials catalans empresonats des del 2017 continuaven en aquell moment complint condemna.

Però això ja pertany als temps presents i no al coneixement històric. Al llarg del segle xx i principis del XXI, una conclusió general pot emmarcar el tema aquí tractat: els socialistes de les més diverses tendències —tant dins com fora de Catalunya— han hagut d'enfrontar-se amb la denominada «qüestió catalana», la rellevància de la qual no s'ha reduït. Sense un autèntic autogovern de Catalunya no hi ha autèntica democràcia a Espanya i, a la inversa, per ofegar la demanda catalana d'autogovern cal sotmetre tot Espanya a una dictadura o, com a mínim, a un autoritarisme reaccionari oposat al que vol representar el socialisme. El nacionalisme català ha estat sempre europeista i l'independentisme vol mantenir Catalunya dins de la Unió Europea.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Albert BALCELLS. *El arraigo del anarquismo en Cataluña. Textos de 1926 a 1934*. A. Redondo, Barcelona 1973; Albert BALCELLS. «Mouvement ouvrier et question nationale catalane de 1907 à 1936». *Le Mouvement Social* [París], núm. 128 (1984); Albert BALCELLS. «Los anarquistas y la cuestión nacional catalana hasta 1939». A: Manuel TUÑÓN DE LARA (ed.). *España 1898-1936: Estructuras y cambio*. Universidad Complutense, Madrid 1984; Jordi SABATER. *Anarquisme i catalanisme. La CNT i el fet nacional català durant la Guerra Civil*. Edicions 62, Barcelona 1986; Josep TERMES. *Història del moviment anarquista a Espanya, 1870-1980*. L'Avenç, Barcelona 2011, p. 250-256; Manuel Lladonosa. «La CNT i la campanya per l'autonomia de 1918-1919». A: Teresa ABELLÓ i Agustí COLOMINES (ed.). *Josep Termes: Catalanisme, obrerisme, civisme*. Afers, Catarroja 2014.
- [2] Martí JORDÀ. *Marxisme i emancipació nacional. El referent nacional del marxisme català, fi del segle XIX - 1924*. Autoedició, Girona 1997.
- [3] Xavier QUADRAT. *Socialismo y anarquismo en Cataluña. Los orígenes de la CNT (1899-1911)*. Ediciones de la Revista de Trabajo, Madrid 1976.
- [4] Joan B. CULLA. *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*. Curial, Barcelona 1986.
- [5] Domènec MARTÍ I JULIÀ. *Per Catalunya i altres textos*. Ed. a cura de Jaume Colomer. La Magrana, Barcelona 1984.
- [6] Andreu NIN. *Els moviments d'emancipació nacional*. Barcelona 1935; Edicions Catalanes de París, París 1970; Base, Barcelona 2008; Andreu NIN. *Catalunya, la qüestió nacional i el dret d'autodeterminació*. Ed. a cura de Pelai Pagès. Tres i Quatre, València 2019.
- [7] Maria Dolors CAPDEVILA i Roser MASGRAU. *La Justicia Social: Òrgan de la Federació Catalana del PSOE, 1910-1916*. Centre d'Estudis d'Història Contemporània, Barcelona 1979; Xavier QUADRAT. «El PSOE i la qüestió nacional catalana fins a l'any 1923». *L'Avenç*, setembre-octubre 1977; Xavier QUADRAT. «El debate entre socialismo y nacionalismo de agosto de 1915». *Revista de Estudios Sociales* [Madrid], núm. 12-13 (1979).
- [8] Josep RECASENS I MERCADER. *Què és socialisme*. Reus 1931. Ed. facsímil del 1982 amb presentació de Josep Termes; Josep RECASENS I MERCADER. *Vida inquieta. Combat per un socialisme català*. Ed. i notes de Pere Anguera i Albert Arnavat. Empúries, Barcelona 1985.
- [9] Antoni FABRA I RIBAS i Rafael CAMPALANS. *Catalanisme i socialisme: El debat de 1923*. Ed. a cura de Jesús M. Rodés. La Magrana, Barcelona 1985.
- [10] David BALLESTER. *Josep Comaposada: Biografia d'un socialista*. Fundació Rafael Campalans, Barcelona 2005.
- [11] Albert BALCELLS. *Rafael Campalans, socialisme català. Biografia i textos*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1985.
- [12] Andreu MAYAYO. «El mite de l'URSS en el moviment nacional català: revolució i autodeterminació, 1917-1989». A: *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1991; Antoni RIVIRA I VIRGILI. *Quinze dies. Viatge a l'URSS*. Edicions 62, Barcelona 1985; Josep PUIGSECH. *La Revolució Russa i Catalunya*. Eumo, Vic 2017; Eduard RIU-BARRERA. *Viatge a la Rússia soviètica. Visions catalanes de l'URSS (1920-1941)*. L'Avenç, Barcelona 2017.
- [13] Pelai PAGÈS. *Andreu Nin: Su evolució política, 1911-1937*. Zero, Madrid 1975.
- [14] Jordi ARQUER. *Los comunistas ante el problema de las nacionalidades ibéricas*. Panoramas Contemporáneos, Barcelona 1931; Francesc BONAMUSA. *El Bloc Obrer i Camperol (1930-1932)*. Curial, Barcelona 1974; Roger ARNAU (Josep BENET). *Marxisme català i qüestió nacional catalana (1930-1936)*. Edicions Catalanes de París, París 1974, 2 v.; Francesc BONAMUSA. *Andreu Nin i el movimiento comunista en España*. Anagrama, Barcelona 1977; Albert BALCELLS. *Marxismo y catalanismo, 1930-1936*. Anagrama, Barcelona 1977; Antoni MONREAL. *El pensamiento político de Joaquín Maurín*. Península, Barcelona 1984.
- [15] Martí JORDÀ. *Les idees d'emancipació nacional dels partits marxistes catalans, 1924-1979*. Autoedició, Girona 2000.
- [16] Albert BALCELLS. «El socialismo en Cataluña durante la Segunda República. 1931-1936». A: *Sociedad, política y cultura en la España de los siglos XIX y XX*. Compilació de

- Manuel Tuñón de Lara. Edicusa, Madrid 1973; Mercè BARCELÓ. *El pensament polític de Manuel Serra i Moret: Nació, democràcia i socialisme*. Edicions 62, Barcelona 1986; Ricard ALCARAZ. *La Unió Socialista de Catalunya (1923-1936)*. La Magrana, Barcelona 1987; Albert BALCELLS. «El socialisme a Catalunya entre 1923 i 1936». A: *La pàtria dels humans: Història del socialisme català*. Edhasa, Barcelona 2003; Aureli MARTÍ BATALLER. *Espanya socialista: El discurso nacional del PSOE durante la Segunda República*. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid 2017; Aureli MARTÍ BATALLER. *Internacionalisme o nacionalisme? Socialisme i nacionalisme als territoris de llengua catalana (1931-1936)*. Afers, Catarroja 2018.
- [17] Josep Lluís MARTÍN RAMOS. *Orígens del Partit Socialista Unificat de Catalunya. 1930-1936*. Curial, Barcelona 1977.
- [18] Miquel CAMINAL. *Joan Comorera*. Empúries, Barcelona 1984, 3 v.; Joan COMORERA. *Antologia*. Ed. a cura de Miquel Caminal. La Magrana, Barcelona 1987; Jordi SABATER. *Anarquisme i catalanisme. La CNT i el fet nacional català durant la Guerra Civil*. Edicions 62, Barcelona 1986.
- [19] David BALLESTER. *Els anys de la guerra. La UGT de Catalunya (1936-1939)*. Columna, Barcelona 1998; David BALLESTER. *L'instrument sindical del PSUC durant la Guerra Civil: la UGT de Catalunya, 1936-1939*. Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona 1997.
- [20] Josep PUIGSECH. *Nosaltres els comunistes catalans: El PSUC i la Internacional Comunista durant la Guerra Civil*. Eumo, Vic 2001; Miquel Àngel VELASCO. *Fons José del Barrio (1936-1976)*. Afers, Catarroja 2014.
- [21] Palmiro TOGLIATTI. *Escritos sobre la guerra de España*. Crítica, Barcelona 1980.
- [22] Manuel SERRA I MORET. *Ciudadania catalana*. Verdguer, Buenos Aires 1957, i Mediterrània, Barcelona 2002; Andreu MAYAYO i Miquel VALDÉS VELASCO (ed.). *Fons Manuel Serra i Moret (1939-1969). Cartes, articles de premsa i documents*. Afers, Catarroja 2006.
- [23] Carme MOLINERO i Pere Ysàs. *Els anys del PSUC: El partit de l'antifranquisme (1936-1981)*. L'Avenç, Barcelona 2010; Giaime PALA (ed.). *EL PSU de Catalunya: 70 anys de lluita pel socialisme. Materials per a una història*. Edicions d'Intervenció Cultural, Barcelona 2008. Giaime PALA. *El PSUC: L'antifranquisme i la política d'aliances a Catalunya*. Base, Barcelona 2011; Giaime PALA. *Cultura clandestina: Los intelectuales del PSUC bajo el franquismo*. Comares, Granada 2016.
- [24] Jordi SOLÉ TURA. *Una historia optimista: Memòries*. Edicions 62, Barcelona 1999.
- [25] Rafael RIBÓ. *El marxisme i la qüestió nacional*. Anagrama, Barcelona 1977.
- [26] Juan ANTONIO GARCÍA. *Historia del FELIPE (FLP, FOC, ESBA): De Julio Cerón a la Liga Comunista Revolucionaria*. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid 2001; Ramon ALQUÉZAR. «Sota la dictadura franquista». A: *La pàtria dels humans...*, op. cit.
- [27] Pere GABRIEL i Carme MOLINERO (ed.). *Comissions Obreres de Catalunya, 1964-1989: Una aportació a la història del moviment obrer*. Empúries, Barcelona 1989.
- [28] Pere MEROÑO. *Història de Bandera Roja (1968-1989)*. Gregal, Maçanet de la Selva 2019.
- [29] Antoni BATISTA i Josep PLAYÀ. *La gran conspiració: Crònica de l'Assemblea de Catalunya*. Empúries, Barcelona 1991.
- [30] Fermí RUBIRALTA. *Orígens i desenvolupament del PSAN (1969-1974)*. La Magrana, Barcelona 1988.
- [31] Josep FERRER I COSTA. *Per l'alliberament nacional i de classe: Escrits de la clandestinitat*. Dilema, Capellades 1978.
- [32] Jaume FERNÁNDEZ CALVET. *Terra Lliure, 1979-1985*. El Llamp, Barcelona 1986.
- [33] Glòria RUBIOL. *Josep Pallach i el Reagrupament*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1995; Pere MEROÑO. *Josep Pallach (1920-1977): Història d'un líder*. Edicions 62, Barcelona 1997.
- [34] Isidre MOLAS. «Vint anys d'història del PSC». A: *La pàtria dels humans...*, op. cit.; Eugeni GIRAL. «Cronologia bàsica del PSC (PSC-PSOE), 1978-2002». A: *La pàtria dels humans...*, op. cit.
- [35] Gabriel COLOMÉ. *El Partit dels Socialistes de Catalunya: Estructura, funcionament i electorat (1978-1984)*. Edicions 62, Barcelona 1989.
- [36] Ester TUSQUETS i Mercedes VILANOVA. *Pasqual Maragall: El hombre y el político*. Ediciones B, Barcelona 2008; Jaume CLARET. *Pasqual Maragall: Pensament i acció*. RBA i La Magrana, Barcelona 2017.
- [37] Antoni CASTELLS. «Catalunya dins d'Europa: nació i poder polític». A: *Catalunya, nació d'Europa: 1714-2014*. Vol. 3. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 2014.

NOTA BIOGRÀFICA

Albert Balcells és membre de l'Institut d'Estudis Catalans, on dirigeix la Oficina d'Assessorament Històric i Patrimoni, i és catedràtic emèrit de la Universitat Autònoma de Barcelona. La darrera distinció amb què compta és la medalla Bonaplata del Museu Nacional de la Ciència i la Tecnologia de Catalunya. Els seus darrers llibres són: *Vuit feministes catalanes. 1889-1976* (2015); *Testimonis de la Catalunya Contemporània, 1875-1986*; *Les colònies industrials de la conca del Llobregat, cent cinquanta anys d'història*, escrit amb Rosa Serra (2019); *Compromís i progrés. La Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País del 1822 al present* (2019-2021); *Les galeries catalanes de ciutadans il·lustres i la memòria col·lectiva* (2021); *La projecció de Catalunya al món d'entreguerres* (2002); *Els catòlics i la laïcitat a Catalunya, una visió històrica del 1808 al 1979* (2022).